

Jézus átvilágít, de pénzt nem ad

22

Az egyházak átvilágítása körüli évtizedes kutyakomédia legújabb felvonása rikító színfoltja volt a politikai izgalmaktól nem éppen mentes nyári szezonnak. Előzményei közé tartozik, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület nemzetapolitikus vátesze és az újnáci politika példátlan szakrális tekintélyű mamebukja, Hegedűs Loránt püspök, valamint háttérben lapuló cimborái valamikor az év elején olyan kerületi törvényjavaslatot terjesztettek be országos egyházi jóváhagyásra, amelynek értelmében bizonyos felsőbb egyházi tisztségekre való választhatóságnak előfeltétele lenne, hogy a jelölt ment legyen a volt rendszer nemzetbiztonsági szolgálataival való együttműködéstől. A Magyarországi Református Egyház Zsinata a javaslatot döntő többséggel elvetette. Mint itt-ott hallható, beterjesztői oldalon a fiaskót némelyek Bölcskei Gusztáv tiszántúli püspök számlájára írják, aki szemlátomást magasan kulturált ellenlábasa Hegedűs Lorántnak, s emellett ő került 1997-ben az egyházi körökben is fokozott visszatetszést keltő szerepeket vállaló Hegedűs helyére a zsinati lelkes elnöki székben. Jövőre új választások lesznek a dunamelléki kerületben. A jelenlegi püspök a törvények szerint már csak zavaros törvényinterpretációs manőverekkel kaphat új legislatúrát. A pillanatnyi közhangulat alapján feltételezhető esélyei azonban még így is igen szerények. Alulmaradásának nagy kárvallottjai a gyökeresen antikeresztény MIÉP és egyházon belüli szimpatizánsai lennének, akik mindent elvesztenének a lényegi érdekei szerint mindig is a többségi közép és az innen remélhető legnagyobb támogatások felé kacsintó egyházi közegben. (Mint ismerhető, az Orbán-csapat már üzent is az új királycsinálóknak: nem esne egybe a PÁRT politikai szándékaival Hegedűs tám esne egybe a támogatása.) Nem csoda hát,

ha a parazita politikai szélsőjobb most mindent el is követ az egyházi régióban szerzett hídfőállásának védelmezéséért. (Hogy a református közeg miért és mennyire nyitott e politikai áramlat befogadására, az egy másik elemzés tárgya lehetne. Megállapítanunk itt annyit lehet, hogy a pillanatnyi körülmények között jelentős erőket megmozgató „elmiepesedésre” nem kell számítani.) A feladat megoldásához leginkább célravezetőnek a zavaros látszik. Mondjuk olyan ex lex állapot teremtése, amely ideig-óráig garantálná Hegedűs és garnitúrája hivatalban maradását. Vagy, ami még jobb, a potenciális ellenfelek „leszalámizása”. Bármelyikhez kiváló eszköz az átvilágítás forszírozása. Az eljárás körül várható huzavona miatt például ki lehet tolni a választásokat. Egyesek elvi okok miatt nem lesznek majd hajlandók átvilágíttatni magukat. Akik pedig a most hivatalban lévők közül érintettek lennének, az ellenzők „nyomására” – nagy sajnálkozás közepette – elegánsan mellőzhetik majd a számadást. Bármely esetleg érintett III/III-as ellenjelölt az elvi okokkal érvelők táborában fog duzzogni. A zúrvar totális lesz. A székéhez megszállottan ragaszkodó Nemzetlátnok pedig piedesztálra kerül, és marad hivatalában.

Botor dolog lenne persze azt hinni, hogy egy nagypolitikai értelemben végül is fatalitni egyházrész ügye körül kipattanhatna ekkora botrány. Az eset inkább csak apropó. Sőt az is biztosnak látszik, hogy a dunamelléki példát már eleve ennek előkészítésére konstruálták meg párt- és egyházpolitikai zugolyisták. Az igazi nagyvad ugyanis – amint az világosan kiderült a mocsárjobbaldalt képviselő A HÉT című műsor által megkezdett attakból – a római katolikus egyház, ahol feltehetően hasonló egyéni és politikai célokból szeretnének egyesek előtérbe kerülni, illetve szeretnének némelyeket –

mondjuk a hercegprímást – félreállítani. (Megfelelő közreműködés ellenében a szeged-csanádi megyéspüspöktől például nyilván nem esne távol, hogy hálából jelentős MIÉP-irányú gesztusokat tegyen.)

Annak elemzése, hogy a megkezdett akció végül is miért lett olyan, amilyen, hogy a sugárzást miért függesztették fel a szent korona és a millennium méltóságos országjárására hivatkozva, majd miért folytatták azt a korábbinál érzékelhetően langyosabb hangszerelésben előbb a református egyháznál jóval kisebb evangélikus felekezettel, s hogy miért fulladt bele a református anyag olcsó személyeskedésbe, sötét gyanúsítgatásokba (első helyen Bölcskei Gusztávval szemben), nem lehet e vizsgálódás tárgya. Fontosabbnak érezzük itt azt megemlíteni, amit a most hajánál fogva előrángatott átvilágítási ötletről minden szereplő pontosan tud, hogy kivitelezéséhez belátható időn belül nem lesz megfelelő politikai támogatás. E felismeréshez elég meghallgatni Orbán miniszterelnök úr álságos nyilatkozatait vagy a kincstári klerikalizmus protestáns ideológusának, Balog Zoltán vallásügyi miniszterelnöki tanácsos úrnak fouchéi ötletét az egyház és állam szavazócédulákban termékenykedő stratégiai szövetségéről, vagy éppen komolyan venni az Antall-kormány felismerését arról, hogy a klérus lusztrációja az adott pillanatban a politikai öngyilkosság határát súrolta volna. A kusza helyzetnek tulajdonítható, hogy a személyében megtámadott hercegprímást képviselő hivatalnoktól eltekintve az egyházi tényezők láthatóan nem jöttek zavarba az ügy miatt, mint ahogy az is, hogy a látványos akciót olyan politikai kalandorok is támogathatják, akik elsőként akadnának fenn egy komolyan vett átvilágítás szűrőjén.

Átvilágítás és politikai- egyháztörténelmi hagyományok

Arra a kérdésre, hogy át kell-e világítani, el kell-e számoltatni az egyházakat az elmúlt rendszerben viselt dolgaikra nézve, egyházi berkekben és egyházi szent tehetet tartó szekuláris körökben a többségi

válasz rendre negatív. Az elutasítás az egyház és állam szétválasztásának ultima ratiójaként jelenik meg. (Az elvet az említett Balog úr is magáénak vallja.) A hang Jákóbé, de a kéz Ézsaué. Ezt a demokratikus tradíciókból táplálkozó princípiumot a maga tényleges megvalósulási formájában ugyanis hajszálpontosan így gyakorolták már Rákosi és Kádár elvtársék is. Lényege akkor körülbelül az volt, hogy ne várjon az egyház (legfeljebb kollaborációra nyitott képviselői) támogatást a civil szférától. Túrje viszont zokszó nélkül a korlátozásokat, és szolgálja örömmel államegyházként az állampárti célokat. (Az üldözött egyházi rebellesek pedig konfliktusaik megoldásának útját keressék meg saját hierarchikus köreikben, azoknál, akik bajaikat a háttérben tevékenykedő egyház- és belügyis irányítással rájuk hozták, vagy jóváhagyólag tudomásul vették az intézkedéseket.) Az államegyház Balog Zoltán-féle stratégiai szövetségeszméje az előjelek megfelelő áthelyezésével ugyanerre a logikára jár. Nyújtsunk gazdag támogatást piszkos és amorális megfontolásokból azoknak a kereszténységgel önmagukban mit kezdeni nem képes egyházaknak, másrészt parapolitikai konstrukcióknak, amelyek készek a hatalmi érdekek támogatására (és persze kellően hasznos statisztikai méreteik is vannak). Támaszkodva pedig arra, hogy e szervezetekre a szeparáció elve alapján nem érvényesek a költségvetési forrásokból élő közéleti tényezőkre kötelező erkölcsi és jogi elvárások, ám közben folytonosan dolmányzsebben hordva az átvilágítási szellem szabaddá tételére bármikor alkalmas dugóhúzó is (Balog Zoltán egyik legutóbbi nyilatkozatában ennek jegyében ad – most még – hangot annak, hogy az egyházakban talán egy ügynök sem volt). Rákosi elvtárs legjobb tanítványaként mondhatjuk el, hogy „megfotuk az egyház heréjét”. (A kissé talán túlfűtött huszárosra fogott, de Erisz almájaként is funkcionáló MTV-MIÉP akció ugyanezt dokumentálja. Az akció végső nyertese ugyanis egyértelműen a Fidesz, amely ettől fogva még „harcosabb” kiállást könyvelhet majd el kampányidőszakban a PÁRT mellett a

megszéppent Paskai László(ék)től, esetleg Bölskei Gusztáv(ék)től vagy az ügy miatt szemlátomást válságba jutott evangélikus Harmati Bélá(ék)től. A MIÉP pedig részben hoppon marad, részben pedig hozza majd a koalícióba azokat, akik ilyen klerikálkuruckodással szólíthatóak meg.)

Az aktuális lusztrációs kezdeményezés döntően politikai jellegére számos tényező rávilágít. Ilyen mindjárt az, hogy az érintettek köre a hierarchia felső vezetésére korlátozódik. Kevésbé közismert, ám az egyház történelmében egyáltalán nem páratlan jelenség az átvilágítás. Klasszikus példájára az ókorban bukkanunk, amikor egy szintúgy represszív politikai időszakban elbukottakat, a lapsikat kívánta átvilágítani a novatiánus irányzat a harmadik században. Az eljárás óriási feszültségeket, szakadást váltott ki. Még fontosabb azonban, hogy az akkori lusztráció egyaránt érintette a klérus ügynevezett alsó és felső rétegét, de még a laikusokat is. Az egyház akkor még talán valóban Krisztus teste volt, ahol érvényesült a bibliai igazság, hogy Őbenne minden tag egyenlő. Ugyanez volt érvényes az „átvilágítást” ellenző oldalon is. Kétségtelen, az átvilágítás gondolata ebben a korban sem csak elvont, szubtilis eszméből, a Szentlélek belső bizonyágtételéből táplálkozott. Masszív érdekek, intézményszociológiai, hatalmpolitikai ambíciók is kikristályosodtak benne. Amikor azonban a mai gyakorlat kizárólag egyes szektorok bukottainak kiszűrésére törekszik, akkor nemcsak a tradíció elvi alapvetést segítő elemeire nem ügyel, nemcsak a ma egyházainak középkori önértelmezéséről árul el egyet s más, de az előtt is teret nyit, hogy az eljárásban eluralkodjanak a politikai elit egyházi és világi tényezőinek, extraekkleziális kapcsolatainak a szempontjai, s hogy az egyházak talán még a III/III-as időszakot is meghaladó mértékben váljanak a politika ágyasaivá. (Az óegyházi átvilágítási tradíció késői utódai, a negyedik századi donatisták szemlélete már sokkal közelebb állt a mai magyarországi szelektív látásmódhoz. Fellelésük markáns jelleme volt azonban, hogy volt teológiai lá-

tásmódjuk is, és ennek konzekvenciáit a legsúlyosabb áldozatok árán is vállalták, ami az átvilágítás bársonyszékben ülő aktuális hazai rikkancsairól még véletlenül sem mondható el.)

A lusztráció mostani felszínre vetése mögötti egyháziidegen érdekek másik mutatója a kontextuáltörténeti megalapozottság hiánya. Hiszen hiheti-e bárki, hogy az „átkos” idején valóban csak egyfajta igazán fajsúlyos, és pedig önmagát túlélő igazi bukás lett volna? Hogy valóban az ügynöki kooperáció volt minden bajok forrása? Hogy a rendszerkonform együttműködés par excellence káros válfaja mechanikus, jogtextuális eszközökkel valóban tetten érhető? Hogy minden ügynöki kategóriába eső tényező kizárólag csak negatív szerepet játszott, az ügynöknek sem alkalmas törtéteők pedig – a helyzetből adódóan – akár meg is megdicsőülhetnek?

A hírlapi és tévétudósításokból tájékozódó közvéleménynek az egyházi politikai kollaborációról érthetően igen felszínes ismeretei vannak csak. Az uralkodó kép szerint az ügynöki tevékenység elsősorban mások hálószoza- és magánéleti titkainak ártó szándékú kifecsegetését jelentette, egyéni érvényesülést, Nyugatra utazást etc. Természetesen jelent(h)ette ezeket is. Erről később még lesz szó. Ám mit kezdünk azokkal, akik ügynökök voltak, de ilyen területekre soha vagy csak a „természetes” hibaszázalékban tévedtek át? Azokkal, akik – mondjuk „T”, „D” és „R” püspökök – elvi megfontolásból (úgy hívták ezt, hogy „hazafias” alapon) kollaboráltak? Akik meg voltak győződve róla, hogy egy feltétlenül helyén való politikához-egyházpolitikához nyújtanak az adott körülmények között legcélravezetőbb taktikai-operacionális eszközök elfogadásával segítséget? Mi több, az ilyen módon értékelt kommunista politikai paradigma céljaihoz képest intézményracionálisan, politikailag vagy akár erkölcsileg is szalonképeleőbb alternatívák (lelkiismereti) „szorításában” váltak a rendszer ágenseivé? Akik munkajelentéseikkel (az ügynevezett ügynöki beszámolókkal) alapvetően

ilyen célok szolgálatában állottak, s írásaik személyi vonatkozású részleteiben pedig aligha mentek túl a mai politikai döntéshozatalban is ismert háttér-diplomáciai manővereken? Akik ténykedésük helyességét különféle kézzelfogható eredményekben láthatták visszaigazolva, nem utolsósorban a személyüknek szóló bizalom ha nem is feltétlen, de stabil megnyilvánulásaiban? Természetesen szert tettek személyes előnyökre is, természetesen gusztustalanok (is) voltak, természetesen vették a parancsolatok ellen, a kilencedik ellen mindenképpen. Tettek hamis tanúbizonyságot az ő felebarátaik ellen, különösképpen is ártva azoknak, akik más paradigma szerint ágáltak. Egyik vétükük sem volt azonban szükségszerűen jellemzőbb rájuk, mint sok nem ágens kollégájukra. (Hogy utóbbiakkal szemben ők például sokat utazhattak Nyugatra, tény. Ám eltekintve attól, hogy a korabeli rendszer logikája szerint vajon kik utazhattak volna, ha nem a megbízható elvtársak, ilyen előnyért, ha felkínálták volna, és erre a beszervezéstörténetek elégséges példával szolgálnak, bizony még nagyon sokan készek lettek volna a megfelelő szolgálatokra. Istenuknek hála, az ügynökrendszer viszonylagos elitizmusa és korlátozott befogadóképessége sokukat megmentette a botlástól.) Természetesen a nyilvánosság nem tudhatott róla, hogy be vannak szervezve (titkaikat ma is őrzik), mint ahogy arról sem, hogy milyen eszközökkel dolgoznak. Természetesen nem voltak a rendszer deklarált kritikusai, ellenfelei. Baloldaliak voltak, baloldali keresztények. Hatott rájuk előbb a világméretben is konjunktúráképes kommunista messianizmus, az antikapitalizmus ismertén csalóka érték- és illúzióelmélete, a kommunisztikus történelemfilozófia bibliai eschatológiát és utópiát felidéző kontúrzata, majd később pedig, a hatvanas évektől a globalizációs problémák számos kérdését (pl. szegénység, forradalom) sok tekintetben hasonlóképpen megítélő protestáns ökumenikus, vatikáni világegyházi és keleti marxizáló ideológia és gyakorlat s nem utolsósorban a

javítható szocializmus eszméjének populáris gondolata.

A háború utáni „első” generáció meghatározó élménye volt a fasizmus nyomán támadt apokaliptikus isten- és emberhálál dimenzióját súroló iszonyata, az egyházak és keresztények morális diszkreditálódása, a hidegháborús politikai és ideológiai polarizáció, az 1956-os forradalom, amelynek egyházi dimenzióját éppen az előbbi összefüggések kontextusában távolról sem Angyal István, Bibó István vagy – hogy az Istvánoknál maradjunk – **Eörsi István** esetei fémjelzik. A „második” generáció pedig szinte már „beleszocializálódott” a baloldali politikai-ideológiai értékrendbe (mint az említett „T” vagy „R”), s a dolgok sajátos logikája folytán nem tudott nem találkozni az egyházirányítói posztokra csábító kihívásokkal. Hogy vállalásuk kontraszelektív jellegét nem érezték, abban nemcsak eszmei vakfoltjuk, de a reális politikai erőviszonyok is szerepet játszottak. Különösen a blokkpolitikai konfrontáció manicheus hisztériája. (A körülmények szerves része volt pl. a Vatikán és az Egyházak Világtanácsának a hidegháború idején képviselt prookcidentális álláspontja, amely nem kis szerepet játszott az egyoldalúságok fenntartásában.)

A kép teljességéhez tartozik ugyanakkor, hogy speciális politikai kötődésük az említettek többségét nem akadályozta meg abban, hogy politikai irányzékukat a későbbiekben óvatosan ugyan, de a rendszer reformista sodra felé tájoltva (többnyire a konzervatív fontolva haladók alsószálját gyarapítva, ám egyesek, mint a híres-hírhedt „T”, valóságos élprogresz-szívként) igyekezzenek élni helyzeti lehetőségeikkel szűkebb pátriájuk javára, hogy a rendszer mérsékelt újradefiniálását szorgalmazzák, akár a nemzeti érdekek vagy egyházas szempontok vagy éppen valamilyen kelet-nyugati konvergenciaelmélet szolgálatában. (E racionalis módon politizáló „nacionalisták” legtöbbször értékrendje és világlátása teljesen kongruens volt az ún. „nemzeti” oldalt támogató plebejus kommunis-ták akkori és mai felfogásával.)

Átvilágítás és egyházi közélet

Mielőtt bárki félreértene, hadd jelezzem, jelen vázlat nem a „bukottak” apoteózi-sa kíván lenni, de nem is mentségeikhez óhajt municiót szolgáltatni. E tentamen mindössze azt igyekszik érzékeltetni, hogy megengedhetetlen szimplifikáció, ha úgy véljük, hogy azok, akik a körvonalazott diszpozíciók mellett artikuláltak közéleti, egyházi pályájukat, csak mert ügynökök voltak, máris méltóak arra, hogy kizárólagos célpontjaivá váljanak egy mechanikus lusztációs eljárásnak. Kérdéses ez rögtön azért, mert az általuk vallott világnézetnek megfelelően, a számukra is meghatározó retorikai, ideológiai, történelmi klisék szerint, és nem utolsósorban a politizálásukban megtestesülő érdekefilozófia értelmében gondolkozott és ágált még néhány millió kortársuk, köztük számos nem ügynökként szolgáló klerikus is Lajtán innen és túl. Nem szólván arról, hogy a most „feszítsd meg!”-et harsogók közül nem kevesen voltak, akik meggyőződésüket csak azért nem ültették át politikai aktivitássá, mert azt egyébként sem tennék, vagy eleve nem is volt, nem is lenne hozzá adottságuk.

A politikai scarabéjdék, a ganéjtúrók „III/III”-as kategóriájáról csak érintőlegesen beszélek itt. Meglehetősen népes és széles rétegzettségű csoportjukba beletartoznak a volt rendszer exponált és önvizsgálat elől csak menekülni tudó alakjai éppúgy, mint a (nyolcvanas években látványosan elszaporodó) karrierklerikusok jelentős hányada, illetve a ténykedésük bizonyos fázisától már csak e minőségben működő ügynökök. Voltak és vannak, sőt a voltak közül is vannak még számosan közöttünk. Sokuknak szolgál persze még ekkor is mentségére, hogy sajátos életútjuk kialakulásában jelentős apportot képezett nem választható egydimenziós értelmük, esetleg a szív meghájasodása elleni védelmi reakció stalumdependens, egzisztenciális bizonytalanságban gyökerező hiánya. Fogalmazhatnánk úgy is, mint a novatianisták egykor, hogy ti. az ilyeneket pedig adjuk át Isten kegyelmének. Érje utol őket az,

aminek jönnie kell. Vagy hivatkozhatnánk Jóbra is: ha egykor elvették a jót, most vegyék el azonos belső lelki szabadságban a rosszat is. A fortiori, ha még a közélettől való visszavonulás bűnbánati konzekvenciájára sem képesek. De mit szóljak azokról, akik túléltek saját magukat? Akik egy korábbi periódusban, az alternatívák brutálisabb és megtévesztőbb egyértelműséggel jelentkező időszakában mentek lépre, majd szocializációs kényszerpályára kerülve és nélkülözve az analitikus intelligenciát később már csak a történelem salakjaként működötték önmagukat? (Egyik volt besúgó például, nemrégem még esperes, aki gonoszkodó ostobaságokat hordott össze felőlem, nehézkes visszavonulását követően mostanság azzal mulatja az időt, hogy hősköltevényekbe illő ecsetvonásokkal életútját festegeti, különös tekintettel a pártállami rendszerrel szembeni gyümölcsöző hadakozásaira. A feneség a dologban, hogy ott és akkor valóban több jelentősnek ítélt eredményt ért el, sokak megbecsülését kiváltva.)

A scarabéjdéknél lényegesen súlyosabb lusztációtikai probléma azonban a „láthatatlan ügynökök” kategóriája. Azoké, akik az ügynökbírói eljárás kompetenciájába eső átvilágítási technikával – a dolgok természetéből adódóan – nem érhetők tetten. Azoké, akiknek a maguk erejéből legfeljebb arra tellett, hogy – akár színből, akár szívből, ám mindenképpen kritikátlan módon – szajkózzák a korszak szimbolikus nyelvezetét, megtartásuk a politikai orthodoxia legbornírtabb agyrémeit. Azoké, akik akár a korlátlan érvényesülési vágytól hajtva, akár önmaguk méltatlan sorsa feletti metafizikai bánatesőtől táplálva, esetleg valamilyen egzisztenciális szorosság viseléséhez szükséges lelki méltóság hiányában fenntartás nélkül készek voltak, lettek volna a most purgációra odadobott mórók politikai beágyazódására támaszkodva olyan pozíciókba felkapaszkodni, ahová eljutva ugyanazon a vágányon folytatták, folytatták volna pályájukat, mint az őket felkarolók (jelentős részben egyszersmind III/III-as ügynökök). Említsük meg, a két társaság közötti különbség nem elhanya-

golható. Előbbiek politikai szervilitását felső kapcsolatainknál is intenzívebbé tette a nem önjogon szerzett konc miatti hálaérzet, a konc esetleges megvonásának félelme.

Hogy is írt a rendszer érdemeiről a felszabadulás huszonötödik évfordulója alkalmával, 1970-ben Hegedűs Loránt, akkor még egy kis gyülekezet lelkésze, egyszersmind narcisztikus hódolója is ön-maga méltatlanul mellőzött zsenijének? Érdemes kissé hosszabban idézni őt a korabeli presbitériumi ülésre készített előterjesztése alapján:

„a) Ez az ünnep a *megmaradást és életet* jelenti számunkra. A második világháború 55 millió halottjára gondolva *minden egyes élet* megmenekülésének csodájáért, s a háború szörnyű és véres pusztításának hazánk földjén való megszűnéséért mindig megújul bennünk a hála. – A személyes vonatkozáson túl látjuk azt is, milyen közel állt *népünk* a nemzethalál tragédiájához. E szörnyű látomás kínját átéreztük. »És most elmondhatjuk, hogy a magyar ref. templomokban tiszta szívből fakadó hálaimeadásokat mondanak az emlékezés esztendejében azért, hogy ezt a népet, szívünkhöz forrott drága hazánkat Isten kegyelme megmentette«, – halljuk és tanúsítjuk Zsinatunk lelkészi elnökének szavait. – *Egyházunk* életét is teljes megsemmisüléstől féltettük Isten megérdemelt ítélete folytán. És most új bibliafordítás és -magyarázat, új énekeskönyv és a szolgáló egyház megújító igei látása jelzik országos méretű egyetemes életünk folyamatosságát, melyen belül kis gyülekezetünk is újult lélekkel és akarattal dicséri Istenét áldozatosan megújított épületeiben, felékesített gyülekezeti termében, csendes, folyton épülő és szépülő otthonaiban és munkájával az emberek javára a világban. b) Ez az ünnep a *szociális forradalmat* s annak hívó igénését jelenti nekünk. Ez előtt 25 évvel a hárommillió koldus országa voltunk s ennek oka egy megítélt társadalmi renden túl az egyház bűne is volt. Munkanélküliek megalázott serege, több gyerekes ipari és agrárproletárok családjában a betevő falat hiánya, a széleskörű analfa-

bétizmus szellemi nyomora kiáltottak mindenek előtt és minden világosan látható emberrel együtt új társadalmi rend és igazság után. – És most mint fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari ország építjük a szocialista társadalmat, melyben egy gyerek sem éhezik, minden gyermek felnevelhető (a világon eddig egyedülálló gyermekgondozási segélyt különösen köszönjük!), méltó a munkás a maga jutalmára és aránylag igen olcsón jut el a kultúra, valóban forradalmi lendülettel és eddig elképzelhetetlen méretekben, népünk legszélesebb rétegeihez. Ebből az építő munkából szüntelenül részt kérünk és vállalunk a hitünkbeli folyó megbízhatósággal, áldozatkészséggel, szorgalommal és örömmel, a szeretet parancsa szerint. c) Ez az ünnep a *békét*, annak szakadatlan munkálását és az érte vívott küzdelmet jelenti számunkra. A szocialista társadalom csak békében építhető fel és győzelméhez világtávlatokban sincs szükség háborúra. Term nukleáris korszakban egy háború kirobanása az emberiség pusztulását jelentheti. Atomháborúban elpusztult emberek nem védik a kapitalizmust, nem építik a szocializmust és nem imádkozzák a Miatyánkot! Isten élénke adja az életet és halált – és mi, Igéjének biztatására, az életet választjuk imádsággal, munkával, állásfoglalásunkkal, egész valónkkal. [–] A háborús tűzvészéből való menekülés, a szociális forradalmi vajúdás és alkotás, a békéért vívott áldozatos küzdelem szenvedései és kivételes eredményei után bizon és megújult hűséggel induljunk a jövő felé, ünnepi határozattal csatlakozva az ünneplők seregéhez. [Határozati rész:] Presbitérium kifejezi »*egyházunk* hálaadását hazánk felszabadulásáért, a szociális társadalmi átalakulásért, 25 esztendő építő munkájáért, amely népünket a boldogulás útjára vezette. Hálát adunk Istennek azért a kegyelemért, amely egyházunkat népünk és a népek igaz ügye mellé állította. Kifejezzük a gyülekezet készségét arra, hogy a hívó református keresztyének teljes hűséggel részt kívánnak venni továbbra is abban a nemzeti összefogásban, amelynek célja a szocialista építés folytatása hazánkban, és a

társadalmi igazságosságért, valamint a béke megőrzéséért folytatott világméretű küzdelem támogatása.» (Forrás: Hidas Református Egyházközség presbitériumi üléseinek jegyzőkönyvei. [Kiemelések az eredeti szövegben.] Mértéktartó lelkeszek általában megelégedtek a zsinat által elrendelt megemlékezés olyan jegyzőkönyvi nyugtázásával, amelybe kizárólag a – határozati részben itt is citált – zsinati deklaráció néhány semlegesebb mondatát vagy e szöveg tartalmi összefoglalását vették be.)

Az idézett szöveg szellemisége, nyelvezte pontosan az, amelynek minél széles körben való domesztikálására, az egyházak politikai instrumentalizálására erősítették meg 1956 után az addig inkább csak ötletszerűen és tűzoltás jelleggel működő ügynöki hálózatot. Tartalmazott igazságainak, méltányolható tévedéseinek mértéke pedig egyszersmind az ügynökök erkölcsi és politikai mentségének mértéke is. Ám nézzük meg, hol is találjuk Hegedűs Lorántot e panegirisz után néhány év elteltével! Nem titok. A budapesti Szabadság téri egyházközség vezető lelkeszi állásában. Állítása szerint nem volt ügynök. Hogy azonban lelkesedett a kommunista-szocialista eszmékért, más szóval, hogy érzelmeiben, gondolkodásában a rendszerral szembeni jellegzetes kritikái beszűküléseket felmutató nacionalis-plebejus kommunisták táborához húzott, hogy az ismerhető adatok alapján kellően gyáva és/vagy törtető volt 1956-os közszereplése, hogy szellemisége, hivatali tevékenysége rendszerstabilizációs jellegű volt (talán jobban, mint egy-egy okos vagy kevésbé lucidus III/III-ásé), ahhoz – akár csak az előbbieik alapján is – nem sok kétség férhet. Nincs is ebben rendkívüli. Joga volt tévedni. Joga volt a rendelkezésére álló információs, fogalmi és percepciók eszköztár birtokában szocialista-kommunista elkötelezettségben élni. Joga volt az akkor még általa is érzékenyen diagnosztizált múlt gyalázatával szembenézve baloldallivá válni. És persze joga volt arra is, hogy a rendszerváltás idején végre előbújjon az ágy alól (copyright Petri). De van-e erkölcsi, intellektuális integritása annak, amidőn

ma, immár alkotmányos védelem szelárnékában egyazon logika és nyelvezet bevetésével hinti a kommunizmust fumi-gáló delejes szóvirágait, amellyel a minap még laudálta azt, avagy amikor azt a szolgáló egyház elnevezésű (mellesleg nem csekély érdemmel rendelkező) integrációs és egyházemancipációs theológiát ócsárolja, amelyért nemrégén még dicshimnuszokat zengett? És van-e erkölcsi joga rá, hogy most egy éppen ellenkező előjelű politikai vízió prófétai szerepében tetszelegve, Isten ígétét szakrál-szemétté téve, homíliai talpalávalót húzzon az egyházat népgyűléssel összetévesztő nemzeti-szocialista keresztényeknek?

A kép persze felettébb kuszált. A luszt-ráció quo módjára adható válasz, ha van, nyilván nem könnyű. Egy biztos. Az adott történelmi pillanatban semmi sem áll útjában annak, hogy az egyházak ebben az ügyben csak saját belső szempontjaiknak megfelelően, hatalmi kényszerektől mentesen, jobbra és balra sántikálás nélkül járjanak el. Ehhez egyszerűen le kellene vetniük magukról a történelmi múlt és jelen paralizáló terheit. (Igaz, ilyenre csak ritka kegyelmi pillanatokban szokott sor kerülni.) Mint terapeikus közösség felhívhatnák például (még ma sem késő) a soraikban megbúvó volt ügynököket múltjukkal való szabad, ám a minden kétértelműségtől mentes megbocsátást is implikáló (újraválasztást etc. sem kizáró) elszámolásra. Aki annak idején erkölcsileg integer döntés nyomán sodródott egy politikailag később hibásnak bizonyuló útra, az ember-szabású feltételek mellett ezt nyilván ma is merné vállalni. Vállalnia kellene, hiszen annak idején is vállalta. Hasonló módon lehetne azonban bünvallási lehetőséget kínálni a különféle emberi gyengeségek révén hálózati egyénné vált személyeknek is, meghallgatva és mérlegelve minden mentségükre szolgáló szempontot. A tabula rasa megadásáról egy relative nagy létszámú, pártatlan, választott testület dönthetne szavazással. Akik viszont egykori döntésüket fentiek mellett sem tudják sajátjuknak tekinteni, azok szolgáltatassanak ki az „Igaz Bíró-

nak”, s ő ítéljen arról is, hogy egy darabig bizony lesznek még közöttünk olyanok, akik ideig-óráig vagy akár véglegesen is „megússzák” e földi számadást. A megoldás ilyen irányú tematizálásához természetesen bátorsággal, karizmatikus erővel rendelkező vezetők kellenének, akik a látszatát is kerülni próbálnák, hogy vélt vagy valós klientéaérdekekre tekintettel egy lényegét tekintve szakrális bűnszövetkezet szézámnokai.

Vannak persze valóban különös esetek. Például annak a (talán vidéki) segédlelkésznek a története, aki nős ember létére félreérthetetlen helyzetben tölti szabad perceit egy hölgy társaságában Budapesten a Baross téren. Egy szokványos igazoltatási eljárás véletlenül vet fényt adott buzgólkodásának operatív értékére. Nem sokkal később egy ártatlannak tűnő ürüggyel beidézik az illetékes kapitányságra, ahol az operatív tiszt ajánlatot tesz neki. Ettől kezdve dolgozik a Cégnek, és persze mintaszerű családi életet él. Felesége és felettesei dicsérik és előléptetik. Más. Egy szellemi-ideológiai alternatívákat kereső ifjú teológus társaságáról tudomást véve működésbe lép az ún. bomlasztási akció. Az eljárás a dolgok logikája szerint rendőrségi vádemelési javaslattal végződik. Akik a Cég számára érdekesek, és a (jobbára üres fenyegetésként) felvillantott következmények (mondjuk iskolai elbocsátás) nélkül kívánják megúszni az affért, azok megragadhatják a III/III-as kinyújtott kezét. De említhetném annak a Horthy-korabeli egyházi struktúrákat élesztető „derék” lelkésznek az esetét is, aki úgy került szabadlábra, hogy vállalta a belső elhárításnak végzendő munkát. (A minden gyanú felett álló „mártírt” természetesen különös bizalmukkal ajándékozzák meg rebellis kollégái.)

Az ímént felvillantott történetek – mint a rendszer gonoszságából fakadó botlások eklatáns példái – gyakori hivatkozási paradigmák az átvilágítás ellenzőinél ahhoz az érvehhez, hogy a lusztráció milyen könnyen vezethet igaztalan meghurcoltatásokhoz. Ám mennyiben elegánsabb dolog a titkokat a közvetlen közösségen kívül lévő tényezők információs monopó-

liumaiként jegelni, vagy éppen az, ha az egyházi szolgálatokat olyan labilis integritású, zsarolható személyek látják el, akik személyükben testesítik meg az egyházak működéséhez per definitionem hozzátartozó testvéri-bizalmi légkör ignorálását? Netalán az, ha maga a szolgálat mögött álló intézmény bizonyul annyira inautentikusnak, hogy az ember teológiai-antropológiai állapotáról naponta prédikált igazságok körébe tartozó tényeket éppen legbelsőbb munkatársai esetében nem tudja elhordozni? A kérdéseket ki-merítően lehetne sorolni.

Átvilágítás és közéleti etika

Aligha elhamarkodott, ha úgy véljük, hogy az átvilágítás leginkább egyértelmű kérdése a közéleti etikai szegmens. Itt ugyanis bizonyos mértékben vagyis, mondhatnánk konzervatív helyzetet teremtenek a társadalmi tér felől érkező elvárások. Ha az egyházak arra vállalkoznak, arra tendeznek, hogy a múlt rendszer idején állítólagosan mentális és erkölcsi zsákutcába jutott magyarországi társadalom megújításának, továbbá az állítólagosan elvesztett nemzeti identitás helyreállításának váljanak formatív tényezőivé, akkor nem tekinthetnék, és eddig sem tekinthették volna nem elemi kötelességüknek, hogy mindenkit megelőzően, minden noszogató nélkül, félreérthetetlen egyértelműséggel maguk szorgalmazzák átvilágításukat. Legkevesebb azokra kiterjedően, lokális és központi hierarchiák, adminisztrációs személyzetük körére vonatkozóan, akik a tender nyomán elnyert vállalkozásban, annak tartalmi profilrozálásában részt vesznek. Minden esetleg felmerülő szubjektív hasznossági szempontra való félrekacsintás nélkül. Egyszerűen azért, mert a missziológiai meggyőződéssel szolgálni vagyott és melleleg demokratikus elvek szerint szerveződő társadalomban a jelen körülmények között széles alapon nyugvó konszenzus állapítható meg a közvélemény-formáló tényezőknek átvilágítás útján demonstrálandó erkölcsi legitimációja iránt. Ezt a végül is jámbor és felettébb érthető igényt a nép nagy

barátaiként bemutatkozó egyházaknak fenntartás nélkül illenék akkor is akceptálniuk (legrosszabb esetben a történelem Urának ítéleteként), ha az eljárást rugalmatlannak, alkalmasságában problematikusnak ítélnék. Természetesen nem kötelezi e közéletetkai elvárás azokat az egyházakat, esetleg gyülekezeteket, amelyek nem tartanak igényt költségvetési támogatásra és kormányzati felkérés alapján végzett közszolgáltatásra. Ők élhetnek olyan törvény szerint, amelyek alapján, bármilyen provenienciájú megfontolásra tekintettel (például a náluk „kezelt” kincs profanizálódásának kerülése céljából, a történelmi eseményeket satanológiai szimplifikációkkal értelmező magyarázatok alapján) elutasítják az átvilágítást. Tehetnék ezt akár annak deklarálásával is, ami a legnagyobb szakrális költségvetési moloch, a római katolikus egyház primási hivatalának irodaigazgatója, Csordás Eörs úr szájából nem más, mint metafizikai pökhendiség, hogy ti. „Az egyházat Ura, Jézus Krisztus tisztítja. Semmi szükség arra, hogy mások tisztogassák.” (168 óra. 2001. augusztus 16. 11. o.) A fontos, hogy álláspontjuk ismerhető legyen a nyilvánosság előtt. Más kérdés, hogy egy egyházi közösség, amely Isten népeként úgy akar élni e világban, hogy azt nem a Földre kihelyezett Isten Országáa negatív dísztetének tekinti, hanem az együttélés Isten által adott, teológiai kvalitással bíró partnerének, megengedheti-e magának, hogy mennyegzői ruha nélkül (lásd Máté evangéliuma 22:11–14) képviselje Urát e világban.

Átvilágítás és egyházi megújulás

Speciális esete a tárgyalt kérdés körüli aktuális diskurzusnak, ha elsődlegesen belső egyházi szempontokra tekintettel, az egyházak ún. belső megtisztulása érdekében kap hangot az átvilágítás szorgalmazása.

Az első probléma, amely szembetűnik: a hangzatos deklamációkon kívül még soha senki nem körvonalazta, mitől is és a kivitelezés mely módja mellett lennének valójában újabbak az egyházak egy

ilyen eljárás nyomán. Hasonlóképpen azt sem, hogy valóban a lusztráció tekinthető-e az egyházakban kívánatos megújulás első rangú ügyének és legeredményesebb útjának. Ha ige, milyen teológiai és funkcióelméleti megalapozottsággal? Továbbá: Valóban az egyik mindent maga mögé utasító probléma-e az, hogy szolgáltatukban jelen vannak a minap még (legkésőbb 1989-ben) megállapíthatóan ügynöki munkakörben foglalkoztatott egyének? Ezek tevékenységének mai tényle és minőségmutatói, vagy önmagukban véve e személyek mint volt ügynökök jelentik-e a választ váró kihívást? Esetleg valami más? Netalán egy postdonatista felfogás strukturálná az aggályokat? Jelesül az a meggyőződés, hogy a fő bűnnek tekinthető (de miért is?) botlást, azaz az ügynöki ténykedést elkövető lapsík által végrehajtott egyházi cselekmények érvénytelenné válnak. A kör itt persze többszörösen is bezárul. Hiszen már az is kérdés, hogy az említett szolgák közé sorolandóak-e a presbiterek, a harangozók, a templomi szőnyegtisztítók etc. is? Ha pedig nem, miért? Avagy miként ítéljük meg például a Lélek gyümölcsei (szeretet, öröm, békesség, béketűrés, szívettség, jóság, hűség, szelídség, mértékletesség, lásd Galata levél) ellen vétő nem ügynök-lapsík egyházi-theológiai kvalitását?

Miután a volt ügynökök jelentős része úgyis elment már a minden élők útján, vagy megkezdte a fizikai és metafizikai irányú visszavonulást, mások pedig egyéb, szalonképes vállalkozásokban életetik tovább ágénturális tőkéjüket, az összes körülmény figyelembevételével a legtöbb, ami velük tehető, hogy (legalább részleges) kiakolbólintásukkal, „méltó” büntetésben részesítve őket, nem élvezhetnék tovább az állásaik nyújtotta előnyöket. Ám ha a megbocsátást hirdető és Isten autonóm cselekvésre is képes természetét valló egyházak ilyen megoldásokat mégsem pártolhatnak, akkor mi is az átvilágítás racionális célja? Legfeljebb az erkölcsi világrendet helyreállító célzatú megszégyenítés, az ezt szolgáló bocsánatkérés kinyilvánítása, annak demonstrálása, hogy nincs olyan botlás,

amely egyszer napfényre ne kerülne. Mindez nem feltétlenül kevés, ám illenék tudatosítani, hogy akkor végül is erről és nem másról van szó.

Az átvilágítás „megújulási” tartalma körüli bizonytalanságok jogosságát látványosan illusztrálja az eljárás prominens szószólójának, a már idézett Hege-dűs Lorántnak az esete, aki a megújulás apostolaként legkevesebb fél évszázaddal viszi vagy vinné vissza a történelemben egyházát nacionalizmusba, nácizmusba és fajelméletbe mártózó szellemiségeivel és politizálásával. Forgalmazott eszméinek egyház- és nemzetellenes jellege tucatnyi volt III/III-as jelenlétének is fenyegetőbb fertőzést jelent közéletünkben. Az ilyen és hasonló momentumok komolyan vétele mellett önként adódik a kérdés: vajon nem azzal tisztulna-e meg alapvetően bármelyik egyház ebben az országban, ha tagjai többet olvasnák a Szentírást? Ha szolgálai nem könnyen kiégő teológiai biztosítékokkal szólnák nem bizonytalan zengésű trombitaként Isten Igéjét e világban? Ha nem pótcselekvésekben (lásd a közfeladatok ellátása iránti beteges szomjúság perpetuált megnyilvánulásait) szublimálnák hiányzó keresztény identitásukat? Ha buzgón könyörögnének naponta a Szentlélek Isten szívüket, értelmüket megvilágosító és megújító áldásáért, és az Ő jelenlétében keresnék azokat a válaszokat, amelyek nyomán őket a világ Isten gyermekeiként ismerhetné fel? Ha köreik nem lennének melegágyai az ókonzervativizmus, a nyárspolgárság, a kirekesztés, a kisebbségellenesség, az antiszemitizmus, a nacionalizmus metélének?

Átvilágítás és történelmi közelmúlt

A tágabb összefüggéseket elemezve aligha kétséges, hogy az egyházak hierarchikus állományának a belső elhárítással való fokozódó mértékű kapcsolatba kerülése még véletlenül sem kizárólag állampárti történet, és nem is egy olyan egyoldalú infiltrációs mozgás gyümölcse, amelyben az egyházak mintegy passzív szereplőként csak elszenvedték a fejle-

ményeket. Az egyházi közeg állambiztonsági ügynökökkel való elárasztása meghatározó módon annak a történelmi-szociokulturális helyzetnek volt a logikus következménye, amelybe az egyházak azért sodródtak bele az adott módon, mert történelmüknek már korábbi fázisaiban sem sikerült sem teológiai, sem intézményi önértelmezésükben megfelelő mércére lelniük ahhoz, hogy az egyház és a világ viszonyának kényes egyensúlyi koordinátáit kijelöljék. Az eredmény ismert: intézményi megjelenésükben az egyházak az uralmon lévő politikai konstrukcióval, konstrukciókkal kongruens értékrendet reprezentáltak. Foglyai maradtak egy olyan intézményszociológiai környezetnek, amely a felszabadulást követő években szinte egészében véve a történelem mellékvágányára került. Evidenciának tekintették a kereszténység vallásos-politikai szimbiózist megvalósító narratíváját, a polgári és népegyházi vallásosság eszményét. Hierarchikus rétegük természetes módon nőtt egybe a váratlanul letűnt társadalmi arisztokráciával, és elveszíthetetlen hitbizományként kezelte a megelőző korokban elért közösség- és kultúraszervező pozícióit.

És itt hadd tegyek egy rövid kitérőt. A második világháború után berendezkedő politikai rendszer képviselői – ismert paranoiájuk mellett – nem alaptalanul vélték úgy, hogy az egyházakban fontos politikai ellenlábásokat kell látniuk. Növelte a bajt, hogy az egyházak mérvadó tényezői, meghatározó erőcentrumai – ismertebb megjelenéseikben pl. a római katolikus mindszenyizmus vagy az azt kopírozó evangélikus Ordass-vonal – a legkevésbé sem vigyáztak arra, hogy a közvetlenül szükségesnek mutatkozó mértéken túlmenően is figyeljenek az agresszív s fizikailag minden jel szerint igen erős, a dolgokat ráadásul egyszerűsítő ideológiai csótlással értékelő és emellett még legitimációs problémákkal is küszködő civitas diaboli érzékenységeire. Nem voltak hajlandóak még politikai módon sem, emócióktól tudatosan tartózkodva értékelni azt a helyzetet (ha már teológiai fényévnyi távolságban állt is tőlük e felismerés), hogy a máso-

dik világháború és az elmúlt érában elkövetett bűnök, hibák sora esetükben mint a társadalom szövétébe talán leg-erősebb és legszerteágazóbb szálakkal beépült erőtenyezők esetében egyszerű hatalompolitikai okok folytán jóval több volt a jogi és történelmi érdek érvrendszerével kezelhető képletnél, s annál is, amit a fejlemények látszata formailag konnotált. Besétálva az ellenfél csapdájába, mintegy átvéve annak osztályharcos filozófiáját, ellenséges szándékúnak kezdték értelmezni még azoknak az egyházú embereknek a látásmódját is, akik a megelőző és az aktuális évek történéseiben egyfajta metahistóriát posztuláltak, s félelmek és rettegések között próbáltak alkalmas teológiai paradigmák segítségével orientációra lelni. Ma már nem kétséges, nekik volt igazuk, akik az adott helyzet történelmi dinamikájának teológiai tartalmát – a Szentírás alapján és közelebbi-távolabbi összhangban a felszabadulás után kibontakozó ébredéses-evangelizációs mozgalmak spiritualitásával – Isten szigorú, de igazságos ítéleteként artikulálták. Mint olyan száműzetést, amelyet a zsidó nép élt meg annak idején bűnei miatt Babilonban, s amelynek tartama felől az adott körülmények nem sok illúzióra adtak okot. (Gondoljunk például arra a roppant ellentmondásos tényre, hogy az „antiklerikális”, „ateista” rezsim minduntalan arra hivatkozással követelte az egyházaktól a politikai támogatást, hogy ugyanezt annak idején önként és dalolva adták meg egy történelmileg vitathatatlanul perfid(ebb) rendszernek, a náci elkötelezettségű Horthy-kormányzatnak. Gondoljunk arra, hogy e történelmi háttér gyakran már az első lépésnél paralizálta minden máskülönben mégoly evidensnek számító humánus megnyilvánulásait is. Igaza volt a korszak méltatlanul megalkuvóként megbélyegzett püspökének, Bereczky Albertnek, amikor úgy fogalmazott, hogy tombol az ítélet. Nem a kommunistáké, nem az oroszoké, hanem a történelem Uráé!) Vannak bizonyultak azonban az egyházak annak felismerésére is, hogy az új világ erőiben

egy olyan represszív politikai vallás építi ki missziológiai hídőállásait, amelynek messianisztikus üdvsovinizmusa és történelemszoteriológiája tényleges konkurenciát támaszt saját diszkreditálódott kínálatukhoz képest. Amikor pedig végre befejeződött a belső „rendteremtés” (tudjuk, hogy miként, milyen áldozatokkal és milyen viszonyokat hagyva vissza) az egyházi élettér vonalán is, amikor úgy tűnhetett, hogy az egyházakon belül valóban uralkodóvá lett a politikai rendszer iránti neutrális-elfogadó hangulat, és talán még a társadalmi-politikai célok szövetségeseként is számítani lehet rájuk, továbbá amikor lassan érlelődni kezdett a kommunista politika eschatológiai revíziójától várható déttente (alábbhagyott például az egyházak elhalásáról vallott teória és az elhalási folyamatot voluntarista módon siettetni gondoló felfogás violenciája), amikor kezdetét vehette volna a környezet mesterséges eszközökkel is gerjesztett elidegenedésének reparálása, akkor jött az egyházpolitikai szempontból egyértelműen katasztrófát jelentő 1956-os forradalom. Nem a forradalom mint olyan volt persze a bajok valódi forrása, hanem az, hogy az egyházak meghatározó tényezőiknek ebben az esetben sem sikerült megtalálniuk a felszínre kerülő elkeseredés hordozói iránti szolidaritás és az adott helyzetben is szűkre szabott morális és „erőnléti” koncióik mellett felelősen vállalható aktivitás közötti kényes egyensúly keskeny útját. A forradalmi események látszat alapján méltán restauratív tartalmúnak (is) tekinthető támogatása (lásd Mindszenty minden magyarázat ellenére sem félreérthető fellépését, a Horthy-rendszer udvari papjának, a református Ravasz Lászlónak előtérbe kerülését, Ordass evangélikus püspök látogatását a hercegprímásnál), és az a tény, hogy az egyházi szféra a „nagy próbatétel” idején a hagyományosnak ismert beidegződései mentén bizonyult a hatalomba visszatérők szemében politikailag labilisnek, súlyos kétséget támasztva a társadalmi-politikai környezete iránti proegzisztenciára való képességei felől (pl. azzal, hogy most

is inkább a közvetlen politikai akciók felé mozdult el, az olyan inkább integer megnyilvánulások pedig, mint mondjuk a terápiás-válságkezelő jelenlét, háttérbe szorultak), a magára találó és megerősödő hatalmi gépezetet újszerű konzekvenciák levonására motiválta. Ebbe az irányba mutatott azonban az a forradalom nyomán támadt felismerés is, hogy az addig favorizált mechanikus és differenciálatlan adminisztratív intézkedések felett eljárt az idő. A kádári rendszer belügyi vonala minden korábbinál eltökéltebben vett irányt arra, hogy az egyházi intézményi kulcspozíciók – hierarchikus centrumok, egyházigazgatási hivatalok, külügyek, oktatási közeg, sajtó etc. – stratégiai pontjaira hálózati egységeket (ügynököket) telepítsen. A cél az egyházak garantált kézbentartása, feloldalas depolitizálásuk, illetve a rendszer stabilizálását szolgáló bel- és külpolitikai szolgálatba állításuk, ellenzéki erejük megtörése volt. (A hatalom intézkedéseinek efficienciáját növelte az egyházi felsővezetés megelőző években véghez vitt erodálása, politikailag lojálisabb elemekkel való fokozatos feltöltődése, az egyházak presztízsének, a társadalmi bázisukat jelentő rétegek további megroppanása.)

A végső következmény államhatalom és egyházak szinte szimbiotikus közossége volt, amelyben a messze domináns fél a politikai hatalom volt ugyan, ám, amint arra még kitérünk, egyházi részről sem hiányzott a formatív közreműködés készsége. A politikai adminisztráció infiltrációja meglehetősen méreteket öltött. Az egyházügyi és a belügyi vonal illetékeseinek szinte tökéletes képe volt az egyházakon belüli viszonyok majd minden összefüggéséről, és aligha volt olyan jelentősebb intézményi, személypolitikai döntés, amelyben nem kísérelhették meg legalább a viszonylagos siker reményében érvényesíteni elképzeléseiket. (Egyes egyházakban a püspöki székek betöltői évtizedeken át szinte kivétel nélkül a III/III-as hálózatnak is tagjai voltak. Az egyházi csúcs- és középhierarchia szintjén mértéktartó becslések

alapján legkevesebb ötven százalékra tehető a belső elhárítással együttműködő ún. hálózati – és/vagy „hivatalos kapcsolati” – elemek aránya. A lelkeszi kar első régióiban viszont, szemben a közvélekedéssel, sokkal kevésbé volt jellemző a jelenlétük. Számarányuk itt feltehetően megegyezett az „országos átlaggal”).

A politikai és egyházi szférák közötti kriptogén (ügynökségi) kapcsolatok megértésének figyelmen kívül hagyott összefüggései közé tartozik a rendszer legitimitációjának kérdése. Az ügynökök politikai célokra való operatív igénybevételeinek inkább egysíkú magyarázata szerint e módszer habituális sajátja a mindenható betolakodó diktatúráknak, mindekelőtt a kommunista típusú államszörnyetegeknek. A képet árnyalja ugyan, hogy a diktatúrák, nélkülözve a spontán támogatottságot, szinte rá is kényszerülnek a legitimitáshiány okozta működési hatékonyság hátrányainak ilyen eszközökkel való ellensúlyozására, a megállapítás nem sokkal több közhelynél. Az egyházak összefüggésében viszont mégsem egészen erről van csak szó. Három szempont különösen meghatározó. a) Áthidalhatatlan belső okok folytán a szervezeteknek mint fogalmilag elsődlegesen nem politikai struktúráknak oppozíciós kohézióját (amelynek tartalma ugyanakkor jelentékenyen politikai természetű volt) a kommunistáknak az ötvenes években nem állt módjukban sem a kíváncsnak tekintett mértékben, sem a remélt ütemben felszámolni, és így e szervezetek politikai hatalomhoz való közelségét sem voltak képesek a hagyományos módon és a várt volumenben megteremteni. A jelenség megértéséhez hozzátartozik, hogy az egyházakéhoz rokonítható kontinuitással, intézményi érintetlenséggel – minden erózió ellenére – egyetlen más társadalmi szerveződésnek sem sikerült átmentenie magát az 1945 utáni átalakulás okozta földrengésen. Nem kevésbé lényeges azonban az sem, hogy az egyházak ellenállásában nemcsak a rendszer deklarált ideológiája, kriminalisztikus hatalomgyakorlása és a konkrét sérelmek játszottak közre, de az új

feltételek mögött felsejlő mélyebb összefüggések megkívánta önértelmezésbeli változtatások iránti készség hiánya is. b) Az egyházak felső szintű reprezentánsai a két világháború közötti korszakban, de legalábbis annak egyes periódusaiban nem kevésbé gyakorolták a rendszerrel való bizalmas együttműködést, mint az állampárti időszak ügynök hierokratái. (A Horthy-rendszer politikusaival kötött konkrét vagy elvi, stratégiai jellegű egyházpolitikai megállapodásokat gyakran fedte ugyanaz a titok, mint az ügynökök munkáját.) c) A politikai hatalomhoz fűződő egyházi viszony az állampárti időszakban általában véve sem volt virulensebb vagy éppen korruptabb, mint a megelőző érában. (Az egyházak politikaközelségének kvalifikálásánál természetesen nem feltétlen kritérium, hogy az adott hatalom milyen subsidiárius készséggel viszonyozza a lojalitást.) A Horthy-rendszerhez és a kommunista apparátushoz fűződő egyházi kapcsolatokban természetesen voltak különbségek is. Az adott tárgykört illetően kettő tűnik fontosnak. Az egyik, hogy ezekre a kontrakthusokra az előbbi éra kormányai természetes módon számíthattak (még a náci bábkormány is 1944-ben!), a másik pedig, hogy e kapcsolatok ebben az időben a politikai kultúra természetes elemei közé tartoztak. Amikor a háborút követő időszak egyházi emberei (a nem ügynökök is) hasonló természetű, bár más és más technikai keretek között realizálódó kooperációt nyújtottak az állampárti kormányzatnak, akkor őket e minta, e mély gyökerekre visszanyúló tradíció nem kevésbé befolyásolta, mint az a megfontolás, hogy az új rendszer – az ismeretek és összefüggések adott körülményei közepette, s különösen is az előzményekre tekintettel – semmivel sem volt diszkreditáltabbnak tekinthető, mint a háborús, népgyilkos katasztrófába torkolló megelőző rezsim. (Utóbbira tekintettel akár önállóan is érdemes lenne egyszer végiggondolni, mennyiben járultak hozzá az ügynökkommunikáció dimenziójának elhatalmasodásához a kommunis-tákkal való együttműködést egyházi kör-

nyezetben terhelő speciális és reflektálatlan előítéletek.)

Egyházak és kollaboráció szociológiai tartalma

Természetesen tévednénk, ha a tárgyalt szimbiózis szinte kizárólagos hordozóinak a felső hierarchia szűk körű szektorát, az ún. kollaboránsokat tekintenénk, mindenekelőtt is az ügynöki minőségben tevékenykedő csúcshierokratákat. A valóság az, hogy a hatvanas évektől még rövid pórázra fogott, ám a következő emberöltő során presztízsüket csendes folyamatossággal visszanyerő egyházak „gyalog” klerikusainak is igen széles köre vált a rendszerváltás időszakára a társadalmi elit pacifikált közegévé, egyszersmind a szakadék előtt álló rendszer kollektív társutasává. Nemcsak mint érdekes fejleményt, de egyúttal a rendszer lakhatóbbá válásának dokumentumát is regisztrálhatjuk, hogy a „sztálinista” őskort követően kezdetét vette a klerikus elitnek a középhierarchia tényezőivel való dinamikus kibővülése, és egy olyan tendencia lassú kialakulása, amelynek tulajdoníthatóan a hetvenes-nyolcvanas évekre már az addig vesztesnek tekinthető klerikális bázis tagjai sem igen tudták volna megmondani, mi kifogásuk is van az egyház politikai arculatát meghatározó vezetői réteggel szemben. (Kézenfekvő példaként lásd Hegedűs Loránt idézett bensőséges hivatkozását a református zsinat akkori lelkészi elnökére, az 1956-os forradalmat „az Ige elleni lázadás”-ként kvalifikáló hírhedt apparátcsikra, Bartha Tiborra.) Sőt igen jellemzőnek tekinthetjük az olyan megnyilvánulást is, amikor a lelkészi kar „bázis”-elemei az egyházak intézményi és egyéni státuselőnyeik felelőtlen veszélyeztetését látták egyes kollégáik kritikai megnyilvánulásaiban, és őket nemegyszer erre tekintettel diszkreditálták is az egyház érdekeihez (az ismert tradíciók nyomán) térben közelebb állónak vélt állami fórumoknál. Az „egyházféltő” elemek e buzgólkodásának aztán nem egy esetben lett az a következménye, hogy „ügy-

nöki”, „informátori” vagy „társadalmi kapcsolat” szintjén tevékenykedő partnereivé lettek a hatalomnak.

Hasonló megállapításra juthatunk akkor is, ha a hierarchiának a gyülekezetek széles körében ismerhető presztízs-mutatóit vesszük nagyító alá. Egészében véve elmondható, hogy a Kádár-korszakban a felső egyházirányítást a klérus, a gyülekezetek és tagjaik túlnyomó többsége legitimnek és autentikus egyházi érdekeket szolgáló, Istentől rendelt többségnek tekintette. Természetesen azok, akik az adott korszakban vezető státusokat viseltek, a szélesebb egyházi környezetben mindig is kissé gyanúsak számítottak, s céltáblái voltak egyfajta általános megvetésnek. A szemrehányások azonban jóval kevésbé voltak elvi és principiális tartalmak hordozói, mint inkább a rokon politikai paradigmát vallók pozíciós mobilitási igényének, és bizonyos általános elégedetlenségnek a kifejeződései. A hierarchiák legitimitásának sokat sejtető ténye, hogy jelentősebb bázissal rendelkező belső ellenzékük szinte egyáltalán nem támadt. Sőt egyre kitapinthatóbbá váltak egy olyan status quo elfogadásának a körvonalai, amelyben az együttélés és a problémakezelés természetes konzekvenciája volt az egyházi autonómia és másság pozícióinak tudatos feladása versus az egyházak és érdekeiknek a politikai szférában való „békés” eszközökkel megvalósított infiltrációs, emancipációs tartalmú reprezentációja. A gyülekezetek és a lelkeszi karok döntő többsége – a belső elhárítás zsargonjával fogalmazva – „keretben lévő” tényezőként definiálta magát a politikai erőterben. Ugyanakkor az Állami Egyházügyi Hivatal, e szektorok közötti és az ideológiai és külkapcsolati frontvonal dogmatizmust erodáló közegében tevékenykedő intézmény és intézményhálózat is fokozatosan elmozdult a pragmatikus liberalizálódás irányába. A több szálon zajló fejlemények konzekvenciája a hetvenes évek végére, nyolcvanas évek elejére különösen is látványossá vált. Manifesztte leginkább abban a konvergenciában, kiegyezési folyamatban lett,

amelyben – mintegy előre is vetítve a szervült államegyháziasság napjainkra beérő perspektívájának kontúrjait – az állami és egyházi kultuszfunkcionáriusok új típusú kooperációs szerződéséről beszélhetünk, egy a Horthy-korszakbeli trón-oltár szövetség békéjét idéző állapotról. Miklós Imre államtitkárnak a rendszerváltás körüli években tartott, szinte a politikai téboly határán táncoló intern eligazító beszédei nem véletlenül szövegetek arról, hogy az egyházak gyeplőlázítási igényeit megértéssel kell kezelni, mert a velük kötött – mondjuk így itt is: „stratégiai” – szövetség úgy kell a vesztét érző rezsimnek, mint falat kenyér. (Bulányi György ellenpéldaként felhozható mozgalma e képet nem kérdőjelezi meg. A Bokor Mozgalom tényleges erejét, egyházon belüli recepciójának volumenét híven tükrözi, hogy a hierarchikatolicizmus álláspontját magáénak valló Tomka Miklós egyházszociológus ún. intézményi felelősségetikai megközelítésből lényegileg ma is osztja azokat a korabeli vélekedéseket, amelyek Bulányi György tevékenységét „felelőtlennek, károsnak, a kereszténységgel ellentétesnek” ítélték. Lásd: Népszabadság, 2001. szeptember 10. A korszak másik markáns oppozíciós megnyilvánulása, az evangélikus egyházon belüli Dóka Zoltán fémjelezte 1984-es, a Lutheránus Világszövetség magyarországi nagygyűlése idején kirobbantott puccsszerű fellépés pedig már a rendszer epilógusának idejére esett, és egy speciális lehetőség taktikailag zseniális kihasználásán alapult. Az igazán érdekes vonása e kísérletnek – egy jól időzített nyílt levél megjelentetésének – mégis inkább az volt, hogy a benne kínálkozó hallatlan lehetőségek ellenére sem tudott – és pedig a puha diktatúra idején – jelentősebb és távlatos tartalmakat hordozó oppozíció kiindulópontjává válni. Amikor pedig a lázadás vihára és a világszervezetben elnyert elnöki tisztéből következően ránehezedő kihívások súlya alatt összeroppanó sztálinista Káldy Zoltán püspök helyett az evangélikusok – mintegy megelőlegezve a rendszerváltást – új vezetést választottak, babérjaiktól eltelve hama-

rosan egy másfajta anakronizmust állandósítottak, a Harmati Béla-féle rendszert.)

A korszak kollaborációs egyházpolitikájának a klerikus elit társadalmi stabilitásának, státuselőnyeinek garantálásán messze túlmutató tartalmi-legitimítási eleme volt azonban, hogy a háború után alapjaiban megrendített egyházi közösségek társadalmi emancipációja és reintegrációja vonalán is fontos eredményeket tudott felmutatni. Gondoljunk az egyházak megkérdőjelezett pozícióinak részleges visszanyerésére, az egyházi közösségek hatvanas évektől megfigyelhető viszonylagos és lassú regenerációjára. A rezsim ideológiai és eschatológiai revíziójának, az osztályharcos szemlélet megfékezésének, a népfrontos konciliarizmusnak és nem utolsósorban a kollaboráló hierarchiának a politikai elit szimbolikus és pragmatikus kultúrájához való integrálódásával folyamatosan szűnt meg például a papság pária mivoltának képe, és oldódott az egyházi-vallási szubstruktúra atavisztikus, likvidálandó tényezőként való értékelése is a társadalmi és politikai közbeszédben. Nem elhanyagolható tényezője volt végül e regenerációs-rehabilitációs folyamatnak az a tanulási folyamat, amely nemcsak következménye, de mintegy hordozója is volt a társadalmi-politikai változásokat előfeltételszerűen akceptálni kénytelen egyházi reintegrációnak. Legjelentősebb komponensei közé tartozott, hogy az egyházak – igen torz formák között (ám mi nem volt torz ebben a korban?) – lassan és részlegesen, de megismerkedtek egy a korárból gyökeresen eltérő ekkleziológiai identitás körvonalával (igaz, nem különös jó tetszéssel, és mint éppen napjaink példázzák, nem is sok eredményrel). A „szocialista” pusztai vándorlás negyven éve alatt sejtették meg például – az ellenreformáció óta talán először –, hogy mit jelent csak egyházként, csak a hirdetett igéből élni. Ebben az időszakban tanulták azt is (sajnos ugyancsak kevés sikerrel), hogy a náci ideológia nem természetes közege az evangéliumnak, hogy az antiszemitizmus nem a kereszténység szinonimája és nem is része az üdvüzenetnek, hogy az emberi egyenlő-

lenségek ténye ellentétben áll a bibliai etikával. A világban való jelenlét új formáinak, a stabilitás visszanyerésének göröngyös és etikailag felemás útját kereső intézményes egyházi magatartás ugyanakkor tekintélyes extrafaktorális megerősítést is kapott attól a szociális fordulattól, amely a hatvanas évek második felétől ment végbe az egyházak ökumenikus közösségében (inkluzíve katolikus egyház). Beletartozott ebbe a keleti és nyugati rendszerek közötti párbeszéd szükségességének felismerése, a „globalizációs”, történelemetikai kérdésekre koncentrááló szenzibilitás előtérbe kerülése versus klasszikus hidegháborús ellentétek, a szocialista államok retorikájában is központi szerepet betöltő rasszizmusellenes és felszabadítási koncepciók cselekvési programmá tétele etc. A folyamatnak természetesen rengeteg hordaléka volt. A keleti egyházak körében a legszerencsétlenebbek közé tartozott, hogy a reflektálatlanságok, a különféle össze nem illő fogalmak illegitim egymásra vonatkoztatása könnyen váltak olyan történelemfilozófiai torz evidenciák melegegyáivá, amelyek felmentést adtak a szocialista közegben szükséges ekkleziológiai orientáció alapos átgondolása, a hatalomhoz való viszony problémáinak és a szekularizáció theologiai etikai kérdéseinek komolyan vétele alól. (Bonhoeffernek a nagykorúvá váló világról vallott s nem éppen problémamentes elméletét kölcsönvéve gondtalanul identifikálták például a reálszocializmus történelmi eseményeit és a nem figyelmen kívül hagyható theologiai kvalitással bíró szekularizációt.) Összegezve: a nyelvi-ideológiai klisék közvetítette interpretációs bűvészmutatványok végső eredményeként azt rögzíthetjük, hogy azok – egyházi minimálprogramként – garantálták az egyházak kultikus minőségű, alapszintű működését, a rezsim maximálprogramjaként pedig a kultuszi közeg állampárti magánegyházként való, rendszerstabilizáló integrálását. Sajátos példája volt e program akceptabilitásának, hogy eltekintve az ötvenes évek politikai represszióinak drámai egyházdevolúciós kényszerhelyzeteitől és az al-

ternativista irányzatok koncepcióiban mérsékeltten ott szunnyadó lehetőségektől, az egyes egyházak programatikusan soha nem mérlegelték – sem laikus, sem klerikus oldalon – önértelmezésüknek minőségi váltással együtt járó szervezeti, ekkleziológiai és identitásbeli újradefiniálását. (A paradoxont érdekesen illusztrálja a mai kincstári klerikalizmus főideológusának, Balog Zoltánnak az esete az államegyhazzal. A multilaterális horizontú fegyverkezéssel szemben mozgalom mellett elkötelezett egykori ellenzéki teológus a gyümölcsöző egyház–állam viszony magasabb rendű érdekeire tekintettel minősült rendzavarónak nemcsak a békemozgalom és békekonferenciák hivatásos ügynökei, mint pl. Tóth Károly püspök szemében, de a szélesebb egyházi közösség értékeitében is.)

Az egyházaknak a tárgyalt időszakban való társadalmi-történelmi elhelyezkedését formáló beidegződéseket számos példán lehetne illusztrálni. Egyike ezeknek, hogy Magyarországon ebben az időben sem alakult ki katakomba- vagy földalatti hitvalló egyház. Azoknak az álláspontjáról pedig, akik mégis e paradigma szerint igyekeztek artikulálni keresztény identitásukat, többnyire kiderült, hogy jobbra múltébredő jellegű kísérleteik folytán – teologikusan fogalmazva – nem Uruk, hanem a maguk szűklátókörűségének, netalán „testies” gondolkodásának gyalázatát vállalták fel. Szekuláris terminológiával, hogy rossz fronton folytattak eleve értelmetlen és/vagy integritást nélkülöző ellenállást. Nem váltak átütő erejűvé azonban a passzív rezisztenciából táplálkozó, vagy jobb terminológiával pozitív önépítő irányzatként jellemezhető alternatívák sem. Egyik águkat, az intenzivisztikus-pietisztikus kegyességi értékrendet (egy vallásszociológiai értelemben inkább befelé forduló, részben fundamentalisztikus stílusú irányzatot) követőket, akik a hatvanas-hetvenes évektől próbáltak meg sajátos spiritualitásuk belső hangját követve elensúlyt képezni (kiragadott példaként utalok csak Bulányi György, Trausch Liza, Szabó Imre, Iványi Tibor, Bereczky Sándor, Egervári Oszkár csoportjainak

kezdeményezéseire), nemcsak az államhatalom és a vele kollaboráló hivatalos egyház üldözte vagy ignorálta, de többnyire értetlenül és elutasítón (ha nem éppen megvetéssel) viseltetett irányukban közvetlen egyházi-vallási környezetük is, sőt a világegyházi obedienciák, az Egyházak Világtanácsa és más ökumenikus fórumok is. Elszigetelődtek, magukra maradtak azonban a pasztorációs és/vagy teológiai-spirituális irányban tájékozódó próbálkozások képviselői is. Ezek a lényegileg extenzivisztikus jellegű, nyitott dinamikájú, kontextuálisan dialogikus igényű koncepciót megvalósító törekvések (például Farkas József budapesti református lelkész közössége) a maguk elitista és energiaigényes, népegyházi kliséket ignoráló természetük folytán voltak kénytelenek megelégedni a szekták perspektíva nélküli pozíciójával. Paradox, ám annál jellemzőbb, hogy az egyház-emancipáció legsikeresebb modelljét (valójában az ötvenes évektől kezdve) azok valósították meg, akik a rendszerrel való aktív kiegyezés és az ennek ellenében őket mintegy automatikusan megillető relatív szabad gyülekezetépítési jogosítványok védelmezésének elve szerinti pasztorációs koncepciót követték.

Facitja e kaleidoszkópnak egy alacsony populármutatójú alternativitás az egyik oldalon, s az a gyülekezeti és klerikus identitáskultúra a másik oldalon, amelyet a szocialista politikai és társadalmi tendenciák iránti kritikátlanság, valamint az egyházvezetés politikai orientációját lényegileg nem megkérdőjelező, civil kurázsit nélkülöző alpmagatartás jellemezett. A körülményekkel való kiegyezés, a „javítható szocializmus” szemléletébe illeszkedő és ezzel együtt a klasszikus egyházi önértelmezés, más kifejezéssel népegyházi expanzionalizmus alapemeinek megtartására súlyt helyező álláspont erős pozícióit mindennél jobban tükrözi az egyházi és állami irányítás egyik nagy sikerű, majdnem minden esetben bevált bomlasztási-gleichschaltolási találmánya. Lényege ennek az volt, hogy a hetvenes évek második felétől ún. „taktikai feladatokkal” (jobb, de fokozott ellenőrzést és önként vállalt fegyel-

met is implikáló stallumokkal, katedrákkal, tanulmányi programokba való integrálással, publikálási lehetőségek, külföldi tanulmányutak felkínálásával etc.) igyekeztek pacifikálni az alternatívisták párbeszédképes elemeit. Ami pedig az ügynökölít politizálását illeti, röviden az állapítható meg, hogy annak tartalma nagy vonalakban mindenképpen meg-egyezett az egyházak laikus és klerikus hivatalnokainak, valamint gyülekezeteinek társadalmi, ideológiai, ekkleziológiai ideáljaival és vélt intézményi érdekeivel. (Ha mód lenne a lelkészi karokat és a gyülekezetek tagjait az ügynöki tevékenység valós kontúrjairól tájékoztatni, aligha fér hozzá kétség, hogy az átvilágítást szorgalmazók aránya messze alatta maradna az azt ellenzőknek.)

*

38

A népegyházi erőforrásaitól még az ötvenes években megfosztott, ám tradícióik és szubjektív kondícióik alapján csak népegyházi perspektívákban gondolkodni képes magyarországi egyházak a fentiek alapján elemi módon, ha tetszik, a lét és nem lét feltétlenségében voltak érdekeltek abban, hogy akár minimálisan lehetséges privilégiumaikat is őrizték és bővítsék, hogy fokozzák a durva és céltalannak tekinthető áldozatok mellőzésével kiharcolható konszolidált társadalmi jelenlét mértékét. E stratégiának volt szerves része a szükséges eszközöket (média, szociális tevékenység, saját egzisztenciális biztonság) elérhetővé tevő állam-egyház dialógus ében tartása, a konfliktuskerülő és a hatalom részéről preferált tartalmak és technikák szerint artikulálódó működési modellek előnyben részesítése. A katolikus Lékai László felekezeti határokon messze átívelően népszerűvé lett szlogenje, a „kis lépések

taktikája” (jellemző módon ez volt a korszak talán egyetlen valóban ökumenikus dimenziójú programja) egy olyan politikai eszközrendszerrel állított előtérbe, amelynek segítségével mód nyílt az állam és egyház féloldalas elválasztásának gyakorlatát favorizáló – az egyházakat kizárólag funkcionális minőségben akceptáló – hatalmi elképzelések legalább részleges korrekciójára, az izolációs perspektívájú kultuszegyház-kép ellensúlyozására, a valóságélemzés hatalmi oldalról való monopolizálásának fékezésére, az egyházak társadalomban való jelenléti igényének aktualizálására.

Az egyházaknak a megelőző harminc évben megcélzott konzervatív előjelű rehabilitálása, érdekeiknek, értékeiknek, szenzibilitásuknak ezzel összefüggően bekövetkező szinte teljes hozzáigazítása a meritokratikus politikai elithez a dolgok természetéből adódóan nem lehetett több, mint a pillanatnyi túlélés biztosítása. Ennek látványos manifesztuma, hogy a rendszerváltás folyamataihoz és előzményeihez elenyésző mértékben tudtak csak kapcsolódni. Mivel az átmenet időszakában megalapozható intézményi tökefelhalmozás lehetőségétől éppen ezért alapvetően elesni kényszerültek, meghatározó életfeltételként maradt számukra az, amire ma is építenek, a költségvetési és politikai hűbéradományok kényelmes, de megalázó rendszere. Az egyházak számára az utóbbi fél évszázadban immár harmadik alkalommal bekövetkező katasztrófa (előbb a világháborús összeomlás és 1956, majd az 1989-es rendszerváltás), illetve az ebben gyökerező fejleményekre adott inadekvát reakció markáns jelei tükröződnek most legújabbban abban az átvilágítási hercehurcában is, amelynek fő mozgatórugója az identitását és spirituális-erkölcsi tartását veszített magyarországi kereszténység.